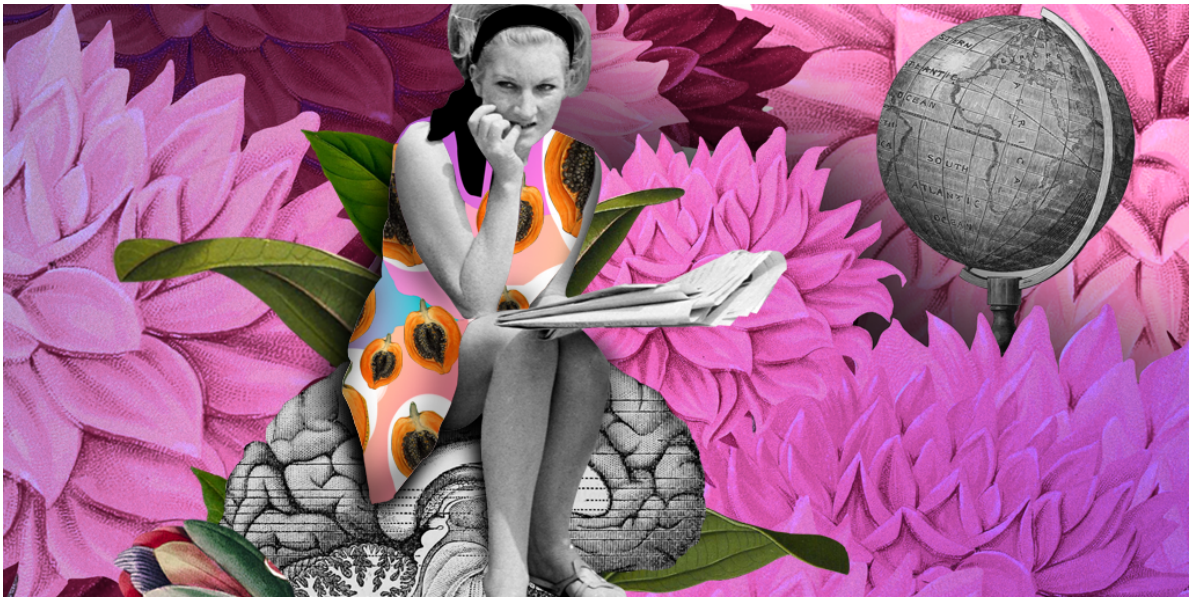
EL SISTEMA DE COOPERACIÓ ENFRONT L'EVOLUCIÓ DE L'ORDRE MUNDIAL I ELS REPTES GLOBALS

Repensar la societat per canviar el món: reptes per una ciutadania crítica

Cécile Barbeito

Il·lustració: Hansel Obando

Les societats es mouen en cicles alternants de moviments progressistes i reaccionaris. Les expressions massives de solidaritat són, igualment, variables: de l'impuls del moviment pel 0'7% del PIB per cooperació a mitjans dels anys 90 a les dràstiques retallades arrel de la crisi econòmica del 2008 que escapcen el sector, revifat de nou arrel de l'emergència pels desplaçaments forçats l'any 2015. La cooperació no es considera sempre una prioritat i no són poques les declaracions que sostenen que només es pot prioritzar un cop les necessitats dels locals hagin estat cobertes. Alhora, fa dècades que tenim consciència de la interdependència dels factors locals i globals. L'emergència climàtica, els conflictes armats i els desplaçaments forçats, les creixents desigualtats, els atacs a minories i les ofensives a defensors de drets humans, entre d'altres, són factors sense fronteres, i que requereixen abordatges globals. Com podem aconseguir que les societats percebin que la implicació ciutadana va en benefici de tot el món?

De les reivindicacions d'*un altre món és possible*, als moviments d'indignats a diferents parts del planeta, les concrecions, a cada context i en cada moment històric, han incorporat agendes diferents, i alhora n'han mantingut algunes d'històriques. Què vol dir repensar la

nostra societat en el context actual? I cap on es vol canviar el món? Algunes de les reivindicacions vigents demanen posar la vida al centre: destronar l'economia com a principal filtre de realitat per encabir-hi factors com la sostenibilitat ambiental i l'economia del dònut, abolir les opressions i els privilegis, garantir la seguretat humana per sobre de la militar, etc. L'objectiu no hauria de ser ja només acabar amb la pobresa, sinó minimitzar també les desigualtats, mitjançant més control als països rics per regular tant l'explotació de recursos com l'abús dels paradisos fiscals, entre d'altres praxis que perjudiquen al món sencer. Això implica anar a les arrels dels problemes, sovint dissimulades sota imatges de Responsabilitat Social Corporativa, de *greenwashing*, entre d'altres autoretrats condescendents de les societats del nord.

> La ciutadania crítica pot ser un antídot al pensament únic i recull la idea de compromís i acció per a la transformació

Què aporta una ciutadania crítica en tot això? Quina funció té i fins a quin punt pot realment promoure canvis al món? La ciutadania crítica pot ser un antídot al pensament únic, gràcies a un pensament divergent que aporti solucions i alternatives als problemes existents. La ciutadania crítica, a més, recull la idea de compromís i d'acció per a la transformació. Ens els següents apartats s'analitzarà què implica la ciutadania crítica, quines competències personals i col·lectives comprèn i com es pot promoure des de diferents àmbits.

No fer l'idiota

L'idiota, a l'Antiga Grècia, era l'home —dones, persones estrangeres i esclaves estaven normalment excloses dels espais de participació— que se centrava en els seus assumptes particulars, en oposició a aquells que participaven en les decisions públiques d'assumptes col·lectius [1]. S'associava aquest concepte al seu escàs criteri, ignorància, manca d'educació i d'especialització. En un món on es palpa la desafecció per la política, la ciutadania crítica pot jugar un paper crucial generant espais de participació amb més capacitat de qüestionament que els actors institucionals. Per tal que aquesta participació es doni, però, s'han de complir certes condicions, tant en la concepció de ciutadania com en l'abast del que implica la crítica.

El concepte de la ciutadania demana una implicació en la millora de les problemàtiques que afecten a les persones a diferents nivells de la societat. A nivell local, més enllà del que alguns actors redueixen a recollir excrements de gos, llençar la brossa al contenidor de reciclatge que toca i a no fer soroll excessiu, exercir ciutadania vol dir qüestionar els models de gestió pública (planificació dels espais i altres recursos públics per a la convivència, atenció a les necessitats bàsiques de les persones, espais de participació, gestió i reducció dels residus, etc.) per demanar millors serveis. En l'àmbit estatal, la implicació ciutadana pot oscil·lar entre exercir el dret a vot (o no) i implicar-se en iniciatives per a canviar lleis, polítiques, o generar alternatives (de consum, habitatge, etc.).

A nivell global, habitualment, ni tant sols hi ha llistons baixos de ciutadania com pot ser no fer soroll excessiu o votar cada quatre anys. La ciutadania planetària es concep com un extra, que ni tant sols té definició de mínims. Malgrat la manca d'expectatives del que pot implicar una ciutadania global, el marge d'implicació és infinit. La ciutadania, per tant, pot ser crítica o no. Pot deixar-se encotillar en una concepció més reduccionista o més maximalista del que pot ser tot el seu potencial. En aquest article, però, aspirarem als màxims, a una societat compromesa a reduir les desigualtats, erradicar les violències, fer respectar els drets humans i establir relacions de cura entre persones i natura.

En la concepció del que és la ciutadania crítica, algunes pensadores remarquen la distinció entre ser crític/a i criticaire. Ser criticaire vol dir buscar els problemes i els defectes per sistema, mentre que ser crític/a vol dir interrogar-se, pensar ordenadament, discernir arguments. La ciutadania no ha de buscar simplement la crítica per la crítica, sinó que ha de qüestionar el que no funcioni partint d'un procés reflexiu i raonat, i amb un objectiu de millora [2].

També és rellevant distingir el pensament alternatiu del pensament crític. Molts actors tendim a pensar que, pel fet de presentar idees alternatives a les dominants socialment, ja estem promovent el pensament crític. Efectivament, promoure idees alternatives suposa superar el pensament únic, obrint-se a altres opcions, i permet valorar avantatges i inconvenients dels models tant dominants com alternatius. Però el pensament crític pot anar una mica més enllà i ensenyar a pensar, fomentant les competències per a reflexionar, valorar, discernir, relacionar i argumentar.

Quins són els components bàsics, doncs, del pensament crític, per a conformar una ciutadania compromesa? La Filosofia 3/18 o Filosofia per Infants ressalta que el pensament crític ha d'anar lligat al pensament curós (empàtic, apreciatiu) i creatiu (imaginatiu, i també a l'acció [3].

> El concepte de ciutadania demana una implicació en la millora de les problemàtiques que afecten a les persones a diferents nivells de la societat. La ciutadania global, però, ni tant sols té una definició de mínims; malgrat la manca d'expectatives, el marge d'implicació és infinit

D'una banda, el pensament curós convida a anar més enllà de la reflexió ètica merament racional, i incorporar un filtre de valors amb l'objectiu de comprendre l'*altre*. En aquest sentit, molts autors reivindiquen fer més autocrítica, desmantellar el pensament colonial, tenir en compte les múltiples perspectives que poden tenir diferents col·lectius i disciplines sobre un fet (multiperspectiva), desenvolupar una consciència planetària, etc. D'altra banda, el pensament creatiu es pot relacionar amb l'acció. De què serveix pensar, valorar i considerar alternatives si no és per transformar la realitat cap a millor? És cabdal, doncs,

que el pensament crític no ens porti a la "paràlisi per l'anàlisi", i que el focus en aquest tipus de pensament no vagi en detriment de la construcció d'alternatives.

Així doncs, per a no fer l'idiota, cal aprendre a pensar críticament, sense caure en un criticisme infundat o inútil. És a dir, cal pensar des de la racionalitat, però també amb empatia i enfocant-se cap a l'acció.

Retrat robot per a una ciutadania crítica: motivació, autoconsciència, empatia, assertivitat, visió, persistència… i context

Per a exercir una ciutadania crítica també cal preparar-se. En una societat que, deliberadament o fortuïtament, ens empeny a fer l'idiota, és necessari un sobreesforç individual i col·lectiu, junt amb un canvi de context. Vegem a continuació com es poden preparar les persones i els col·lectius i com i per què cal canviar els contextos amb la finalitat de fer possible l'exercici d'aquesta ciutadania crítica.

Si haguéssim de dibuixar un retrat robot d'aquesta persona que practica la ciutadania crítica es podrien enumerar, com fa el títol d'aquest apartat, un munt d'habilitats de l'activista perfecte. Però val a dir que, de la mateixa manera que la ciutadania difícilment s'exerceix de forma individual, no es tracta d'esperar que una sola persona compleixi tots aquests requisits, sinó que s'han de completar col·lectivament. La participació és molt més efectiva i divertida quan es fa en equip, deslliurant-se així d'autoexigències excessives. Així, les competències que s'enumeren a continuació s'han d'entendre com els components d'un retrat robot comunitari i compartit. Algunes d'aquestes capacitats, individuals i col·lectives, podrien ser:

Motivació: tenir un sentit de transcendència, una disposició de lluita per la causa, un sentiment de connexió i pertinença amb una comunitat determinada. Tots aquests factors són importants per tal que la implicació ciutadana sigui una font d'enriquiment i no una càrrega. La motivació pot provenir d'interessos individuals respecte a determinades causes o valors, però també es pot afavorir col·lectivament.

Autoconsciència: conèixer els punts forts i febles, capacitats i limitacions de cada persona que integra el col·lectiu, i també del grup en sí. L'autoconsciència és molt important per a adequar les estratègies que es faran servir. Si estem parlant de ciutadania crítica, l'autocrítica i l'autoavaluació són aspectes fonamentals. Cal preguntar-se quina identitat hem construït i com afecta això als nostres biaixos respecte la percepció de la realitat. Estem exprimint tot el nostre potencial en funció de les habilitats que tenim?

Empatia: alguns debats públics s'atorguen el dret a establir quins són "els problemes reals" de la ciutadania, o jutgen que les persones estan manipulades. En general la gent és suficientment conscient de les seves pròpies necessitats, i no necessita que altres —i menys si és des de dalt, des de posicions de privilegi— jutgin si són reals o no. Aquestes

apreciacions porten a acusacions de superioritat moral i, molt pitjor encara, a l'auge de moviments populistes que, en el millor dels casos, simplifiquen la realitat o fins i tot promouen un discurs de l'odi. És important, doncs, escoltar les necessitats no cobertes dels col·lectius des del no judici i amb certa obertura per tal d'afavorir la comprensió humana. Cal atorgar a les necessitats dels col·lectius la importància que es mereixen, i actuar en conseqüència, donant-hi suport o establint-hi un diàleg neutre i obert que no estigmatitzi o criminalitzi.

Assertivitat: si l'empatia ens porta a comprendre l'*altre* des de les necessitats més profundes, l'assertivitat ens permet marcar límits. Ser comprensius no implica que no hi hagi límits. Cal denunciar tot allò que sigui injust, discriminador, poc ètic o violent. És important comunicar, sempre argumentant de forma convincent, però sense que l'*altre* se senti atacat o atacada. En aquest sentit, i si volem obrir espai al pensament crític, pot ser un requisit abolir la correcció política en certs espais. A les aules, la correcció política sovint fa que l'alumnat repeteixi mantres del que s'espera que digui, i en conseqüència queda bloquejada l'expressió de temes que realment els neguitegen sense sentir-se jutjats. Aquesta realitat, que es podria traslladar a d'altres entorns i grups, dificulta molt la creació de diàlegs saludables i la promoció de reflexions crítiques sinceres. Alhora, abolir la correcció política no hauria d'implicar donar carta blanca a tot el que es pugui dir. L'assertivitat implica, com s'ha dit, marcar límits, i vetllar perquè el que es digui no entri en els paranys del discurs de l'odi.

Visió creativa: una de les funcions de la ciutadania crítica és posar a l'agenda pública temes que són o seran clau pel futur del planeta. És a dir, fer visibles els reptes actuals més urgents i anticipar els angles morts (*blind spots*) que constituiran amenaces per a la humanitat en un futur proper. Conèixer realitats i bones pràctiques d'altres contextos, comparar amb altres paradigmes i cosmovisions, ajuda a pensar fora dels marcs habituals (*to think out of the box*), permet projectar tendències d'acord amb les inèrcies que generem, i obre les portes a imaginar futurs alternatius. Totes aquestes competències, relacionades amb el pensament creatiu i el pensament lateral, són també competències clau per a una ciutadania crítica.

Persistència: "els petits canvis són poderosos", deia el Capità Enciam, però ni tan sols aquests petits canvis són fàcils d'aconseguir. La cultura de la immediatesa en la qual vivim contrasta amb la necessitat d'assumir compromisos a llarg termini per tal d'aconseguir grans canvis. Tenir visió i iniciativa és important, però és incomplet sense tenir, sobretot, persistència. Aconseguir promoure canvis en la societat requereix moltes habilitats lligades a la planificació i a l'organització (en d'altres països és molt comú el terme *organizing* [4]), així com aptituds relacionades amb la cooperació, la presa de decisions efectiva en grup, la resolució d'estratègies no-violentes, etc.

> Les societats accelerades en què vivim, marcades per llargues jornades que dificulten la conciliació, deixen poc espai per a la implicació social. La cultura política del nostre país, on la classe

> dirigent és poc permeable a les demandes de la societat, també és un factor de desmobilització

Però totes aquestes competències, individuals o col·lectives, es troben amb un topall a l'hora de ser implementades. Això es deu al fet que el context, la situació, també condiciona l'exercici de la ciutadania [5]. Les societats accelerades en què vivim, marcades per llargues jornades que dificulten la conciliació, deixen poc espai per a la implicació social. La cultura política del nostre país, on rarament la classe dirigent és permeable a les demandes de la societat, també és un factor de desmobilització. Sovint, pot ser útil parar i repensar les prioritats, individuals i col·lectives, locals i planetàries, i redirigir les nostres accions i energies. Així, algunes de les condicions per tal que les persones i els col·lectius puguin exercir una ciutadania crítica tenen a veure amb la promoció de diferents competències en les quals intervé el pensament crític, i alhora, necessiten d'un context que afavoreixi la participació.

Educar i predicar (amb l'exemple) per la ciutadania crítica

Formar una ciutadania crítica i aconseguir tenir una massa crítica suficient que promogui canvis socials locals i globals és una responsabilitat compartida, començant per totes i cadascuna de les persones que formen part de la societat, i continuant pels seus agents educadors.

En primer lloc, la ciutadania en sí omple un ampli ventall d'opcions que oscil·len entre el ciutadà adormit —l'idiota— i l'etern activista —a vegades cremat i desbordat—. Dins d'aquest ventall, cadascú ha de trobar l'espai on se senti còmode. Seria ben profitós que tots els individus, en les seves resolucions d'any o de curs, decidissin en quina (o quines) causes socials voldrien aportar les seves energies per millorar el seu entorn proper o el conjunt del planeta. No cal que siguin causes altruistes, tenint en compte que sovint els problemes socials, ja siguin locals o globals, els patim en la pròpia pell, i moltes vegades la implicació en una qüestió social que ens afecta contribueix al bé comú. La societat en sí també té un rol de ciutadà, no només mitjançant la interpel·lació a les persones responsables de les polítiques públiques, sinó també a través del que aquesta societat consumeix i estalvia (si pot fer-ho), així com de la varietat de fonts amb les quals s'informa o el grau d'acceptació de punts de vista divergents als propis.

En segon lloc, les famílies, com a agents de primera socialització, poden defugir de l'endogàmia ideològica, reflectir i demostrar estima envers la diversitat i recollir la complexitat que ens envolta, essent mogudes per la curiositat de comprendre opcions diferents a les pròpies i deixant enrere els judicis. Les unitats familiars també poden predicar amb l'exemple i compartir els seus espais de participació ciutadana.

En tercer lloc, pel seu ampli abast, el sistema educatiu juga un rol important. Sobre el paper, el sistema educatiu català prioritza la competència de pensament crític, així com la competència ciutadana [6]. El Departament d'Educació del Govern de la Generalitat de

Catalunya identifica aquestes competències bàsiques de forma significativa, tant en l'educació primària com en la secundària, en àmbits com el coneixement del medi i l'àmbit social, l'àmbit digital, l'educació en valors, la lingüística i fins i tot l'emprenedoria. A coneixement del medi a primària —probablement de forma molt més consistent que a l'àmbit social a secundària—, es fomenta tant la dimensió ciutadana associada al pensament crític com el consum responsable, la justícia i la solidaritat. A la pràctica, però, és difícil afirmar que es promogui l'esperit crític de forma sistemàtica a les aules. Molt professorat aborda aspectes del seu temari amb metodologies que promouen la reflexió i l'argumentació (comentaris crítics, debats), però pocs practiquen hàbits i rutines de pensament, metareflexió o altres mecanismes per a que l'alumnat sigui conscient del seu procés reflexiu.

Des del sistema educatiu es poden fer servir metodologies que combinin quatre aspectes essencials per a la ciutadania crítica, com són (1) l'anàlisi-observació de problemàtiques socials, (2) la consciència de les emocions que aquesta situació genera, (3) la reflexió cognitiva, lligant allò observat i sentit amb conceptes i marcs teòrics, i (4) la identificació i, si és possible, la posada en pràctica d'alternatives creatives a la situació analitzada. Aquests quatre components es poden treballar mitjançant una gran quantitat de metodologies com el treball per projectes, l'Aprenentatge-Servei, l'abordatge de temes controvertits o les dinàmiques de grup socio-afectives, i amb l'ajut d'eines com les rutines de pensament i/o instruments per facilitar la metareflexió.

> En els temps actuals, mitjans i ONG fan un ús abusiu de l'story telling, explicant problemàtiques socials a través de l'explotació emocional d'històries individuals en lloc d'exposar les causes estructurals dels problemes

Els mitjans i algunes ONG també mereixen especial atenció pel que fa a la construcció de relats. En els temps actuals, es fa un ús abusiu de l'*story telling*, explicant problemàtiques socials a través d'una explotació emocional d'històries individuals –sovint dramàtiques– en detriment d'exposar les causes estructurals dels problemes. Si bé és cert que l'empatia amb certes persones o col·lectius pot afavorir la implicació i l'acció, això no hauria de ser a costa de sobre-simplificar els missatges i invisibilitzar la complexitat de motius que hi ha al darrere de cada fenomen social.

I finalment —ja s'ha suggerit, però cal insistir-hi— és necessari que les administracions transformin la seva cultura política i les seves pràctiques de gestió per tenir més en compte les necessitats de la ciutadania.

Conclusions

No són poques les problemàtiques socials, locals i globals que mereixerien la nostra implicació, la de totes i cadascuna de nosaltres, per a transformar-les. Dels diferents models de ciutadania crítica, el planeta i les societats es mereixen l'arquetip més implicat, motivat, autoconscient, empàtic, assertiu, amb visió creativa i persistent. Cal que sigui crític, però no criticaire, que critiqui, però que també actuï. Arribar-hi i generar aquest arquetip està a les mans de cadascú de nosaltres.

REFERÈNCIES

1 — Nomen, J. (2018) *El niño filósofo. Cómo enseñar a los niños a pensar por sí mismos*. Barcelona: Arpa Editories.
2 — Rosàs, M., Torralba, F. (2019) "Som crítics? Fonaments per a una educació compromesa", Informes Breus. Barcelona: Fundació Jaume Bofill i Bonalletra Alcompàs.
3 — Nomen, J. (2018) *El niño filósofo. Cómo enseñar a los niños a pensar por sí mismos*. Barcelona: Arpa Editories.
4 — Speck, A. (2019) Nos organizamos para el cambio social. Un pequeño manual de "Organizing". Sevilla: La Transicionera.
5 — Zimbardo, P. (2016) *El efecto Lucifer. El porqué de la maldad*. Barcelona: Editorial Paidós.
6 — Massip, C. et al. (2018), *Competències per transformar el món. Cap a una educació crítica i per a la justícia global a l'escola*. Barcelona: Graó

Cécile Barbeito
Cécile Barbeito és llicenciada en Ciències Polítiques, i màster i doctoranda en Didàctica i avaluació educativa. Treballa a l'Escola de Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona com a investigadora i formadora en educació per la pau. Actualment promou el pensament crític i l'abordatge de temes controvertits a les aules. Ha exercit de ciutadana crítica en institucions com la Internacional de Resistents a la Guerra, el Grup d'Educació per la Pau, la Plataforma per una Fiscalitat Justa o l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP).